

ρῦχον¹ τοῦτο ζῶον, ὁ μὲν Πόλυβιος ἐξελληνίσας τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἢ μᾶλλον Ἰσθηρικὴν λέξιν (παρὰ γὰρ τοῖς Ἰσθησι καὶ τὸ ζῶον καὶ τοῦνομα ἔγνωσαν πρῶτον Ῥωμαῖοι), *Κούνικλον*² ὠνόμασεν, ἢ δὲ παρ' ἡμῶν συνήθεια *Κουνέλιον*, ὡς περ ἐν ἄλλοις (Ἰσοκράτ. Β', σελ. 317) σσημεῖωται, καὶ *Κουνάδιον* καλεῖ τὸν Ὑπόνομον δέ, τουτέστι τὴν ὑπορωρυγμένην γῆν, *Λαγούμιον* ὀνομάζομεν, οὐ παρὰ Τούρκων εἰληφότες τὴν λέξιν (ὡς ἂν τις εἰκάζσειεν ἀπὸ τοῦ παρ' ἐκείνοις *Λαγούμ*), ἀλλ' ἀπὸ τοῦ *Λαγῶος*, ὁμοίως τῇ Ῥωμαϊκῇ μεταφορᾷ. Ἴσως δὲ καὶ σύνθετόν ἐστι τοῦνομα, *Λαγούμιον*, ὃ ἐστι *Λαγῶος* οἶμος, μεταποιηθὲν εἰς τὸ *Λαγούμιον*, κατὰ τὸ *Προυκίον* ἐκ τοῦ *Προκίον* παρὰ τὸ *Προίξ* (Πρβ. καὶ Ἀτάκτων Τόμ. Δ', σελ. 273).

Τὰ περὶ τοῦ *Λαγούμιον* εἰρημένα εἶνε αὐτοσχεδιάσματα πικίζοντι μᾶλλον ἢ σπουδάζοντι πρέποντα.

ΑΘΕΙΑ ΚΑΙ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑ

ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΙΝ ΑΥΤΟΥ

Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πολὺ μετ' αὐτὸν ἔπειτα τοιαύτη καὶ τοσαύτη ἐλυμαίνετο τὴν ἀνθρωπότητα ἀθεΐα καὶ δεισιδαιμονία, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἐκπλήττεται ἀκούων καὶ δικαίως ἀπορεῖ ἂν ποτε ἦτο δυνατόν ἡ ἀνθρωπότης νὰ σκοτισθῇ τοσοῦτον, ὥστε ἀρνούμενη τὴν θεότητα νὰ μεταπίπτῃ εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ φεύγουσα διὰ τῆς ἀθεΐας, οὕτως εἰπεῖν, τὴν Σκύλλαν νὰ πίπτῃ εἰς τὴν Χάρυβδιν.

Καὶ ὅμως ὅτε ἐνταῦθα δημοσιεύομεν εἶνε αὕτη ἡ ἀλήθεια ἀνεῦ περιχαλύμματος. Ὅτι δὲ τὸ πάλαι ὄντως κατελυμαίνετο τὸν ἄνθρωπον τοσαύτη δεισιδαιμονία καὶ ἐτέρχασσεν αὐτὸν ἡ ἀθεΐα καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι καὶ τὴν σήμερον ἔτι ἡ δεισιδαιμονία δὲν ἐξηλείφθη καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ υφίσταται ὑπὸ διαφόρους τύπους καὶ μορφάς. Ἀλλ' οὔτε, νομίζομεν, εἶνε δυνατόν νὰ ἐξελειφθῇ ποτε ἐντελῶς, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἄνθρωπος, ἀδυναμιῶν πλήρης καὶ θηλάζων τὰς δεισιδαιμονίας μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος. Πῶς δὲ θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξελειφθῇ καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἡ δεισιδαιμονία, ἀφ' οὗ κατέσχε καὶ κατέχει καὶ πολλοὺς τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν; Μήπως ὁ δαιμόνιος Περικλῆς δὲν ἦτο δεισιδαίμων, ὅτε ἀσθενῶν ἐδείκνυε τῶν φίλων τινὶ περίσπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν περιηρημέ-

1 Γραπτέον γ' Εὐρύχον. Ἦγνόει, φαίνεται, ὁ ἀσάφιστος ἀνὴρ ὅτι ΑΙ καὶ Ω δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συνυπάρχωσιν.

2 Οὐχὶ τοῦ τύπου κούνικλος ἀλλὰ τοῦ κύνικλος ἐγένετο χρῆσις ὑπὸ τοῦ Πανδίου.

νον; ¹ Μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Καῖσαρ ὁ πρὸς τοὺς κινδύνους ἀτρόμητος, δὲν ἦτο δεισιδαίμων, ἀφοῦ ἀνέβηκε μετὰ φόβου εἰς τὴν ἑρμάζαν καὶ οὐδ' ἐκάθητο ἐπ' αὐτῆς πρὶν τρεῖς ἀπαγγεῖλαι στίχον τινὰ μαγικόν;

Διὰ τῆς πραγματείας ταύτης θὰ ἐξεικονισθῇ ἡ τυφλότης, εἰς ἣν περιέστη ἡ ἀνθρωπότης ἐνθεν μὲν διὰ τῆς ἀθεΐας, ἐτέρωθεν δὲ διὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ θ' ἀποδειχθῇ πόσον κατέστη γελοῖα ἀπομικρυνομένη τῆς εἰς τὸ θεῖον πίστεως. Θὰ φανῇ δὲ ἔτι ὅτι ὅσον ἀνόητος καὶ κυῖφος ἐξελέγχεται ὁ ἄνθρωπος ἀπορρίπτων τὸ θεῖον, τοσοῦτον μωρὸς καὶ γελοῖος καθίσταται περιπίπτων εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν. Δύσκολον δὲ νὰ ἐκλέξῃ τις ποῖον τῶν δύο εἶνε βέλτιον, διότι καὶ ὁ ἄθεος εἶναι ἐπιβλαβὴς καὶ ὁ δεισιδαίμων ἐπικίνδυνος· ἀμφότεροι δὲ εἰς τὸ αὐτὸ ἀπολήγουσιν, εἰς τῆς κοινωνίας τὴν ἀποσύνθεσιν. Ἀλλ' ὅμως ὅση ἐπιβλαβὴς εἶνε ἡ ἀθεΐα καὶ ἡ δεισιδαιμονία, τοσοῦτον ἀπ' ἐναντίας ὁ τὸ θεῖον σέβων καὶ ὠφέλιμος καὶ χρήσιμος τῇ κοινωνίᾳ ὑπάρχει.

Ἀποδείξεις τούτου ἔστωσαν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, οἵτινες εἰς ὅσον ἐπίστευον εἰς τοὺς θεοὺς των ἐξετέλεσαν τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα, ὥστε κατέλιπον ἀθάνατον καὶ ἀνυπέρβλητον τὴν μνήμην τοῖς μετγενεστέροις. Ἡ εἰς τοὺς θεοὺς πίστις καίτοι ἀνθρώπινα ἔχοντας πάθη καὶ κακίας ἀνέδειξεν αὐτοὺς Μακροθωναρχοὺς καὶ Σχλαμινορχοὺς· ἡ πίστις εἰς τὸ θεῖον παρώρμησεν αὐτοὺς εἰς τὰ ἀριστοτεχνήματα ἐκεῖνα, ὧν τὴν σήμερον σύμπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος θαυμάζει τὸ μεγαλεῖον. Ἀλλὰ βραδύτερον, ὅτε οἱ φιλόσοφοι διὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν περὶ ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῶν ὄντων, διεσχέλευον μὲν τὰ θεμέλια τῆς θρησκείας, οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀνήγειρον θρησκευτικὸν σύστημα, ἔπαυσε μὲν ἡ πρὸς τοὺς πρότερον θεοὺς πίστις, κατέπεσε δὲ καὶ τὸ φρόνημα, τὸ μέγα καὶ γενναῖον, καὶ εἰς ἐμφυλίους σπαρχμοὺς καὶ σφαγὰς ἐτράποντο, ἕως οὔ μέχρι τέλους δοῦλοι τῶν Ῥωμαίων ἐγένοντο.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΘΕΪΑ

«Καὶ ὅπως ἡ ἀθεότης ἀπάθεια πρὸς τὸ θεῖον
ἐστὶ μὴ νοῦσα τὸ ἀγαθόν».

Πλούταρχος περὶ δεισιδαιμ. § 6.

Ὁρισμὸς τῆς ἀθεότητος. — Ἀρχὴ καὶ αἰτία αὐτῆς. — Διδασκαλία τῶν ποιητῶν, τῶν φιλοσόφων, τῶν κωμικῶν καὶ σοφιστῶν. — Πληθὺς τῶν θεῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Ῥώμῃ. — Ἡ τῶν Ἀθηναίων καὶ μάλιστα τῶν Ῥωμαίων αἰσχίστη τάσις πρὸς τὸ ἀποθεοῦν τοὺς βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορας. — Ἡ ἀθεότης δημοσίᾳ κηρυττομένη ἐν Ῥώμῃ. Συνέπεται αὐτῆς.

Περὶ ἀθεότητος μέλλοντες νὰ πραγματευθῶμεν δὲν σκοποῦμεν νὰ καταδείξωμεν τοὺς παρχλογισμοὺς τῆς ἀθεότητος καὶ τὴν μωρίαν τῶν ἀπίστων

¹ Πλουτάρχ. Περιελ. κεφ. 38.

οὐδὲ νῦν παρκατήσωμεν ὅτι αὕτη ἐστὶ ψυχῆς νοσοῦσης καὶ διεφθαρμένης γέννημα καὶ ἀποκύημα, ὡς τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄπιστοι. Σκοπὸς ἡμῶν εἶνε ὁρίσκντες τὴν ἀθείαν νῦν εἰπώμεν διὰ βραχέων πότε καὶ πόθεν ἤρξατο ἡ παρ' Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις πρὸς τοὺς θεοὺς περιφρόνησις καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνημμένη ἀθεότης καὶ πόθεν ἔσχε τὴν ἀρχὴν τῆς ἡ δεισιδαιμονίας.

Ἡ ἀθεότης κατὰ Ἠλύταρχον ἀπάθειά ἐστι πρὸς τὸ θεῖον μὴ νοῦσα τὸ ἀγαθόν. Ἡ δὲ αὐτὸς πλατύτερον ὁρίζει ἐν τῇ αὐτῇ περὶ δεισιδαιμονίας πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἡ ἀθεότης οὕσα κρίσις φούλη τ. ἔ. οὐχὶ ὀρθὴ περὶ τοῦ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἀφάρτων καὶ μακάριον ἄγει τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ἀπιστίας εἰς ἀπάθειάν τινα καὶ τέλος ἐστὶν αὐτῇ τοῦ μὴ πιστεύειν εἰς θεοὺς τὸ μὴ φοβεῖσθαι θεοὺς.

Ἀλλὰ πόθεν προήλθεν ἡ περὶ τοὺς θεοὺς περιφρόνησις καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀθεότης; Ἡ περὶ τοὺς θεοὺς περιφρόνησις καὶ ἡ ἀθεότης προήλθε παρ' αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες καὶ περὶ τῶν θεῶν ἔγραψαν καὶ ἐθεολόγησαν, προήλθε παρ' αὐτῶν τῶν ποιητῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου. Οἱ δύο οὗτοι ποιηταὶ εἶνε οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων διδάσκαλοι, εἶνε ἡ πηγὴ καὶ ἡ βῆσις τῆς θρησκευτικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀκολουθῶς τῶν Ῥωμαίων ἀνατροφῆς καὶ παιδεύσεως. Ἀλλ' οἱ δύο οὗτοι ποιηταὶ παρκατήσαντες τοὺς θεοὺς ἀνθρώπινα φέροντας πάθη καὶ ἐλαττώματα ἐγένοντο συγχρόνως καὶ οἱ αἵτιοι τῆς προσβολῆς κατὰ τῶν θεῶν οὗς περιέγραφον. Ὁ Ξενοφάνης ἀηδῶς ἔχων διότι

»Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὀμηρὸς ὅ' Ἡσιόδός τε
»οὔσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνειδέα καὶ φόβος ἐστίν.
»ὥς πλείστ' ἐφθέγγαντο θεῶν ἀθεμίστια ἔργα
»κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν,†

ἐποίησεν ἱάμβους ἦτοι ποιήματα σατυρικὰ δι' ὧν ἐπέσχωπτε Ἡσιόδου καὶ Ὀμήρου τὰ περὶ θεῶν εἰρημένα². Καὶ ἄλλοι μὲν τῶν φιλοσόφων κατεφρόνουν κατὰ Μύλλερν τὴν κοινὴν τοῦ πλήθους θρησκείαν, ἰδίᾳ δὲ οἱ Ἴωνες διότι σπουδάζοντες νῦν εὗρωσι στοιχεῖόν τι ἐκ τῆς πείρας ἐξηγοῦν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων ἀπέριπτον πᾶσαν περὶ δόξιν καὶ κατεφρόνουν ὅχι μόνον προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας ἀλλὰ καὶ ἀσφαλεστάτας ἀληθείας καὶ δόγματα ἐκ παλαιοῦ παραδεδομένα. Οὕτως ὁ Ἡράκλειτος ἔσχωπτε τὸν

1 Παρὰ Σέξτω τῷ Ἑμπειρικῷ πρὸς Μαθηματ. Α' 289. Θ' 293.

2 «Γέγραφε δὲ καὶ ἐν ἑπείᾳ καὶ ἐλεγείᾳ καὶ ἱάμβους καὶ Ἡσιόδου καὶ Ὀμήρου ἐπικόπτων αὐτῶν τὰ περὶ θεῶν εἰρημένα· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐρραφώδει τὰ ἑαυτοῦ» (Διογ. Λαερτ. Θ. 18 πρὸς καὶ Histon. Philosophiae Graecae et Romanae H. Ritter, et L. Preller. σελ. 81 καὶ 82.) Ἀλλ' ὁ Ξενοφάνης δὲν ἦτο ἄθεος, τοίναντίον προσέβαλλε τὰ ἀσεβῶς εἰρημένα περὶ θεῶν. Κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα ὁ Ξενοφάνης ἐδίδασκεν ὅτι εἰς καὶ ἄσωματος ὁ θεός!

«Εἰς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος
σοῦτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὐδὲ νόημα.

(Παρὰ Κλήμ. τῷ Ἀλεξ. Στρωμ. V. σ. 601).

τρόπον τῆς λατρείας τῶν ἐαυτοῦ συμπολιτῶν. «Καὶ ἀγάλμασι εὐχόνται δοῦναι εἴ τις δόμοις λεσχηνεύοιτο ».

Δὲν ἐδύναντο βεβαίως οἱ φιλόσοφοι ἀνγκιγνώσκοντες τὰ περὶ Ὁμήρου καὶ Ὡσιόδου πεποιημένα νὰ μὴ ἔχωσιν ἀηδῶς εἰδότες ὁποῖαν καὶ ὁπόσῃν ἐπιβλαβῇ ἐπίδρασιν εἶχον ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ. Χαιρέας ὁ Ταρραντίνος δὲν ῥοχύνετο λέγων ὅτι ἐν τῷ ἀσχημονεῖν ἐμιμεῖτο τοῦ θεοῦ:

Deos se imitari jactabat.

Ὁ δὲ Θεόκριτος ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἐρώτων αὐτοῦ ἔλεγεν:

ὦ πάτερ Ζεῦ,

οὐ μόνος ἠράσθην καὶ τὸ γυναικοφίλας ¹.

Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Πλάτων ἀπέβαλεν ἀπὸ τῆς Πολιτείας αὐτοῦ τοὺς ποιητάς. Ὁ Πλούταρχος ἀγανκκτῶν κατὰ τῶν ποιητῶν δι' ὅσα ἀσεβῶς περὶ θεῶν ἐποίησαν λέγει: «Τὸ τῶν θεῶν γένος ἀξιοῦμεναῖτιον μὲν ἀγαθῶν, ἀναίτιον δὲ κακῶν ὑπεφυκὸς ἄρχειν καὶ βασιλεύειν τῶν ὄντων, οὐχ ὥσπερ οἱ ποιηταὶ συνταράττοντες ἡμᾶς ἀμαθεστάταις δόξαις ἀλλοσκοῦνται, τοῖς αὐτῶν ποιήμασι τὸν μὲν ὑτόπον, ἐν ᾧ τοὺς θεοὺς κατοικεῖν λέγουσιν, ἀσφαλὲς ἔδος καὶ ἀσάλευτον καθύπνουσιν, οὐ πνεύμασιν, οὐ νέφεσιν χρώμενον, ἀλλ' αἰθρία μαλακῇ καὶ φωτὶ καθαρῷ τὸν ἅπαντα χρόνον ὁμαλῶς περιλαμπόμενον, ὡς τοιαύτης τῷ μακαρίῳ καὶ ἀθανάτῳ διαγωγῆς μάλιστα πρεπούσης, αὐτοῖς δὲ τοῖς θεοῖς καταραχῆς καὶ δυσμενείας καὶ ὀργῆς ἄλλων τε μεστὸς παθῶν ἀποφαίνοντες, οὐδ' ἀνθρώποις τοῦν ἔχουσι προσηκόντων ² ».

Ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἐξῆς κατέλαβε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως τὰς Ἀθήνας μεγάλη πρὸς τοὺς θεοὺς ἀδιαφορία καὶ ἀσέβεια. Ἐπηύξησε δὲ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν χαλάρωσιν τῶν ἠθῶν ὁ ἐνσκήψας εἰς Ἀθήνας λοιμός, ἐξ οὗ, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, «θεῶν φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ὑπέειργε τοὺς ἀνθρώπους, τὸ μὲν κρίνοντες ἐν ὁμοίῳ καὶ σέβειν καὶ μὴ ἐκ τοῦ πάντας ὁρᾶν ἐν ἴσῳ ἀπολλυμένους» ³. Εἰς τὴν αὕξασιν τῆς διαστροφῆς καὶ διαφθορᾶς συνετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ τὰς Ἀθήνας πλημμυρήσαντες σοφισταί. Ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν, λέγει ὁ πολὺς Μύλλερ, εἶνε νόμολογούμενον ὅτι ἔβλαψε τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ καὶ ἀνέκοψε τὴν ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ χρηστοθήθεια, ἣτις διέκρινε τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ὅχι μὲν κατὰ τὴν καθαρωτάτην ἔννοιαν, ἀλλ' ἀπὸ ἡγνώμης ὁμῶς ἀγαθῆς καὶ μετὰ τινος ἐμφύτου ἀσφαλείας καὶ ἀκριβείας, ἐκλο-

¹ Εἰδὼλ. Η', 60. — Ὁ Ἀριστοφάνης συνεβούλευε τοὺς ἀσελγάνοντας ν' ἀπολογῶνται ὧδε:

Μοιχὸς γὰρ ἦν τύχης ἁλοῦς, τὰδ' ἔντεραις πρὸς αὐτὸν,
ὥς οὐδὲν ἠδίκηκας· εἴτ' εἰς τὸν Δία ἐπανενεγκεῖν,
κάκεινος ὡς ἦτοισιν ἔρωτός ἐστι καὶ γυναικῶν.

Καίτοι σὺ θνητὸς ὢν πόες μείζον ἀνδύναιο;

(Ἀριστ. Νεφέλ. 1077 καὶ ἐξ.)

² Πλούταρχ. Περικλ. κεφ. 39.

³ Θουκυδ. βιβλ. Β', κεφ. 53.

ἐνίσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας· ἐπελθοῦσα δὲ κατόπιν καὶ ἡ διδασκαλίαν τῶν σοφιστῶν, ἥτις τὰ πάντα ἐκήρυξε φαινόμενα καὶ οὐδὲν βέβαιον καὶ ἀληθές, διέσεισε καὶ κατέρριψεν αὐτὴν ἐντελῶς. Ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Γοργίας ἐκτύχοντο νὰ κηρύξωσι πλάσματα κενὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείαν καὶ τὴν ἀρετὴν, οἱ μαθηταὶ ὁμῶς αὐτῶν καὶ οἱ ὀπκδοὶ ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς διὰ πλούσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῶν ἐλευθέρων φρονημάτων ἐκήρυξαν κατὰ φανερώως καὶ ἀπροκαλύπτως. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐφάνη τάξις τις ἀνθρώπων ἐν Ἀθήναις, ἥτις ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶνε ἐπινοήματα τῶν ἀρχαίων δικαστῶν καὶ νομοθετῶν, οἵτινες ἐξήτουν δι' αὐτῶν νὰ συνέχωσι καὶ καταστέλλωσι τὰς ὁρμὰς τοῦ πλήθους· ὅτι οἱ νόμοι ἐπειρήθησαν ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων ἀνθρώπων ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας· ὅτι ἡ φύσις αὐτὴ ἐνομοθέτησε τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ ὅτι ὁ ἰσχυρὸς ὑποτάσσων τὸν ἀδύνατον ὑπὸ τὴν βούλησιν αὐτοῦ δὲν πράττει ἀδίκως, ἀλλ' ἀσκαεῖ τὸ φυσικὸν δικαίωμα. Ταῦτα εἶνε τὰ δόγματα ὑπὲρ ὧν συνηγοροῦσιν ἐν τῷ Γοργίᾳ καὶ τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος *Καλλικλῆς* ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου καὶ *Θρασύμαχος* ὁ *Χαλκηδόνιος*, διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς ἀκμάσας κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Αὐτὰ ταῦτα ἐκήρυττε φανερώς καὶ ὁ θεῖος τοῦ Πλάτωνος ὁ εὐφυὴς καὶ συνετὸς Κριτίας ¹.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν σοφιστῶν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξίν θεῶν καὶ οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Σωκράτης ἐπειράθησαν νὰ στηρίξωσι παντὶ σθένει τὴν βεβαιότητα μελλούσης ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ἀθεότης καὶ ἀσεβεία ἐχώρουν ἀκατάσχετοι. Καὶ τί ἠδύναντο νὰ πρᾶξωσιν εἰς περιορισμὸν τῆς ἀσεβείας οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἀφ' οὗ οἱ θεοὶ ἐκωμωδοῦντο ἐν τοῖς θεάτροις, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐπεδοκίμαζον τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους; Ἐν πολλαῖς τῶν κωμωδιῶν τοῦ ὁ Ἀριστοφάνης πειράζεται νὰ ἐκμηδενίσῃ τοὺς θεοὺς καὶ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν. Οὕτως ἐν *Βατράχοις* παρίστησι τὸν Διόνυσον δειλότερον τοῦ ὑπηρέτου Ξανθίου ἀποκαλῶν αὐτὸν δειλότατον θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων (στίχ. 486)· ὁ δὲ Αἰακὸς (στ. 667) δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ πότερός ἐστιν ὁ Θεός·

οὗτοι μὲ τὴν Δῆμητραν δύναμαί πω μαθεῖν

ἀπότερος ὁμῶν ἐσσι θεός.

Ἐν τῷ *Πλούτῳ* ὁ Ζεὺς παρίσταται φθονῶν τοῖς θνητοῖς, διότι ἀντὶ νὰ πέμπῃ τὸν πλοῦτον εἰς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ δίκαιους ἀποστέλλει αὐτὸν εἰς τοὺς πονηροὺς·

ὁ Ζεὺς με ταῦτ' ἔδρασεν ἀνθρώποις φθονῶν.

Ἐγὼ γὰρ μενέκκιον ἠπείλησ' ὅτι

οὕς τοὺς δίκαιους καὶ σοφοὺς καὶ κοσμίους

ἐμόνους βαδισίμην, ὁ δὲ μ' ἐποίησε τυρλόν,

εἴνα μὴ διαγιγνώσκωμι τούτων μεθένα.

Οὕτως ἐκαῖνος τοῖσι χρηστοῖσι φθονεῖ!

(Πλούτ. 87 καὶ ἐξῆς).

¹ Ἱστορ. τῆς ἑλλ. φιλολογ. τόμ. Β' σελ. 336 κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Α. Κυπριανοῦ.

Οἱ τοῦ Διὸς κεραυνοὶ οὐδὲ τριωβόλου ἄξιοι θεωροῦνται.

Χρεμόλος. «Οἶε γὰρ εἶναι τὴν Διὸς τυραννίδα
καὶ τοὺς κεραυνοὺς ἄξιους τριωβόλου
ἐὰν ἀναβλέψῃς σὺ καὶ μικρὸν χρόνον;

Πλοῦτος. «Ἄ, μὴ λέγ', ὦ πονηρέ, ταῦτα.

Χρεμόλος. «Εγὼ ἤσυχος
ἐγὼ γὰρ ἀποδείξω σε τοῦ Διὸς πολὺ
μείζον δυνάμενον (αὐτόθι, 121—126).

Οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ἡ κிடῶς ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ παραθέσωμεν πολλὰ καὶ ἄλλα ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ ἐσχάτη πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσέβεια καὶ ἡ μέχρις ἀηδίας βωμολοχία πρὸς αὐτούς.

Ἀλλὰ πρᾶγμα παρχάδοξον, ὅσον ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβεια ἡλαττοῦτο, τοσοῦτον ἀφ' ἑτέρου ηὔξανε· ὁ ἀριθμὸς τῶν θεῶν. Εὐνοτοτάτη εἶνε ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐσέβεια, ἥτις κατέστη παροιμιώδης. Ἐν Ἀθήναις ἐβλεπέ τις πλείονας θεοὺς ἢ ἀνθρώπους. Φοβηθέντες ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν θεῶν ἢ καὶ μὴ θέλοντες ν' ἀποκλεισθῇ τις ἐξ αὐτῶν ἕστησαν καὶ βωμὸν τῷ Ἀγνώστῳ Θεῷ¹.

¹ Περί τῆς αἰτίας τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἄλλοι ἄλλως ἔκριναν καὶ ἐγνωμάτευσαν. Κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον οἱ Ἀθηναῖοι, φοβούμενοι μὴ ὑπάρχη καὶ ἄλλος θεὸς ἄγνωστος, χάριν πλείονος ἀσφαλείας ἔκτισαν βωμὸν τῷ ἀγνώστῳ τότε Θεῷ (ὁμιλ. εἰς τὰς Πράξ. κεφ. ιζ' καὶ ὁμιλ. γ' εἰς τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολ.). Ὁ ἱερός Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ Οἰκουμένιος ἀναφέρουσι δύο γνώμας. Κατὰ τὴν πρώτην, αἰτία τῆς τοῦ βωμοῦ ἰδρύσεως ἦτο ἡ ἐν τῷ Παρθενίῳ ὄρει ἐμφάνις τοῦ Πανύς, ὑπ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι φοβηθέντες μὴ ὀλιγοψύχουν ἄλλου τινὸς θεοῦ ἐκκαθάρισαν τὸν βωμὸν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἀγνώστῳ Θεῷ». Κατὰ τὴν δευτέραν γνώμην, αἰτία τῆς ἰδρύσεως τοῦ βωμοῦ ἦτο νόσος ἐνσκήψασα (Ἰσίδωρ. Ἐπιστ. Βιβλ. Δ. 69). Κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγνώστου θεοῦ οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον τὸν κύριον καὶ δημιουργὸν τῶν πάντων. «Διὰ τοῦ ἀγνώστου θεοῦ τιμᾶσθαι μὲν κατὰ περίφρασιν πρὸς τῶν Ἑλλήνων τὸν δημιουργὸν θεὸν ἠνείχετο· κατ' ἐπίγνωσιν δὲ δεῖν δι' υἱοῦ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν (Κλημ. Ἀλεξ. Στρ. Α'). Τὴν γνώμην τοῦ Κλήμεντος ἀπεδέξατο καὶ ὁ ἱερός Αὐγουστίνος (contra crescent. c. 29) καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἠσπάζαντο ἄλλοι τε καὶ ὁ Βαρώνιος, ὁ Ἑνσπος, ὁ Βάλτερος καὶ ἄλλοι. Τὴν γνώμην ταύτην βεβαιοῖ καὶ ὑποστηρίζει καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν καίμενον τῶν Πράξεων. «Ὅν οὖν ἀγνοῦντες εὐσεβεῖτε, λέγει ὁ Παῦλος, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ἡμῖν (Πράξ. ιζ' 23). Περί τοῦ ἀγνώστου τούτου θεοῦ, λέγει ὁ Αὐγουστός Νικολάου τάδε: «Τελευταῖον εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθηνας ἡ περίφημος ἐπιγραφή Ἀγνώστῳ Θεῷ ἥτις ἀνεγινώσκειτο ἐπὶ τῷ μετώπῳ ναοῦ «τινος (οὐχὶ ναοῦ βεβαίως ἀλλὰ βωμοῦ) καὶ ἦν ἠνείχετο ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διδάσκων ἐν «μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐξέφραζεν ὁμολογοῦσα ἀφελῶς τὴν ἀμάθειάν τῆς τὴν ἐννοίαν «τοῦ ἀληθοῦς θεοῦ, σιωπῶσαν καὶ ἐκτυλιχθεῖσαν ἐκ τῆς εἰδωλολατρείας. «Φαίνεται λέγει σαφὲς τις (ὁ Ἀδδᾶς Ἀνσελμος ὑπομνημ. τῆς ἀκαθ. τῶν ἐπιγραφ. τόμ. ζ' 6. 307) ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τόσον ἐπέδοντο τὸν ἀγνώστον θεόν, ὥστε αὐτὸν ὀνομαζομένῳ κατὰ τὰς σημαντικὰς περιπτώσεις. Τοῦτο δὲ βλέπομεν ἐν τῷ Διαλόγῳ τοῦ Λουκιανοῦ τῷ ἐπνομαζομένῳ Φιλόπικτρις, ὅπου ὁ Κριτίας ὁμνῶει τὸν ἀγνώστον θεόν τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ Τρύφων προτρέπει μάλιστα τοὺς ἄλλους εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ λέγων· «ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἀγνώστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐχριστήσομεν «κῆς καταξιωθέντες τοιοῦτου κράτους ἐπήκουσι γενέσθαι.» Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τούτου ἀνεφέρετο εἰς ἓνα μόνον θεόν καὶ ὅτι ἐπίστευον αὐτὸν ἀνώτερον τῶν ἄλλων. (Μελέτ. Φιλοσοφ. τόμ. Α' σ. 109, ἐκθ. 6'). — Σημειωτέον δὲ ὅτι οὐδαμῶς ὑπῆρχε τοσοῦτον

Οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς γνωστὸν, ἦσαν φιλόξενοι οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς· ὡς περ περὶ τὰ ἄλλα φιλοξενούντες ἠδικτελοῦσιν, οὕτω καὶ περὶ τοὺς θεοὺς· πολλὰ γὰρ τῶν ξενικῶν ἱερῶν παρε-
 »δέξαντο, ὥστε καὶ ἐκωμωδήθησαν¹. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι ὑπερέβησαν τοὺς
 Ἀθηναίους, διότι ἦσαν μᾶλλον ἀνεξίθηρσκοι. Διὰ πολιτικοὺς σκοποὺς ἐπέτρε-
 πον παντὶ ἄλλοδαπῷ καὶ ξένῳ νὰ μεταφέρῃ τοὺς ἑαυτοῦ θεοὺς καὶ νὰ λα-
 τρεύῃ αὐτούς. Ὁ Σύμμαχος λέγων *Quid interest qua quisque prudentia ve-*
*rum inquirat? Uno itinere non potest venire ad tam grande secretum*², (ἔγουν
 Τί μέλλει ἡμῖν τίνι ἕκαστος διανοίξαι ἐπιζητεῖ τὸ ἀληθές; Διὰ μιᾶς ὁδοῦ οὐ
 δυνατόν ἐλθεῖν πρὸς τόσον μέγα μυστήριον), δείκνυσιν σαφῶς τὴν Ῥωμαϊκὴν
 ἀνεξιθηρσκειάν. Τὴν θρησκευτικὴν ταύτην ἀνοχὴν θαυμάζων καὶ Διονύσιος
 ὁ Ἀλίκαρνασσεὺς λέγει· «Καὶ ὁ πάντων μάλιστα τελοῦμενα, καίπερ μυ-
 ρίων ὄσων εἰς τὴν πόλιν ἐληλυθότων ἐθνῶν, οἷς πολλὴ ἀνάγκη σέβειν τοὺς
 ἠπατέρους θεοὺς τοὺς οἴκοθεν νομίμους, οὐδενὸς εἰς ζῆλον ἐλήλυθε τῶν ξeni-
 »κῶν ἐπιτηδευσμάτων ἢ πόλις δημοσίη³». Οὕτω παρεδέξαντο τοὺς θεοὺς τῶν
 Ἑλλήνων, τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Περσῶν καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἐκά-
 στη Ῥωμαιοῦ κυρία εἶχεν ἐν τῷ ἑαυτῆς εἰκονοστασίῳ τὸν ἥλιον τῶν Αἰθιοπῶν
 εἰκονιζόμενον δι' ἰέρκεος· θεότητος τῆς Φοινίκης τὸ μὲν ἡμισυ γυναικας, τὸ
 δὲ ἕτερον ἡμισυ ἰχθύος· καὶ πέτρας δρυίδων. Καθ' ὅλου δὲ εἰπεῖν ἐν πάσῃ
 κατακτῆσει ἡ Ῥώμη προσελάμβανε καὶ θεότητά τινα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται τις νὰ εἰκάσῃ πόσον μέγα ἦτο τὸ πλῆθος τῶν
 θεῶν ἐν Ῥώμῃ. Εἰς τὸ πλῆθος τοῦτο ἀποβλέπων φαίνεται καὶ ὁ Λουκιανὸς
 συνέταξε τὸ σύγγραμμα, *Θεῶν ἐκκλησία*, ἐν ᾗ παρουσιάζει τὸν Μῶμον
 παραπονούμενον ἐπὶ τῷ μεγάλῳ συρφετῷ τῶν ξένων θεῶν οὐ μόνον Ἑλλή-
 »νων ἀλλὰ καὶ βαρβάρων, πολυγλώσσων τε καὶ συγκλύδων, οἵτινες ἀνάξιτοι
 ὄντες τῆς τῶν θεῶν πολιτείας συγκοινωνεῖν εἰσεκκλήσθησαν εἰς τὸν οὐρα-
 »νόν καὶ παρεγγραφέντες ἐνέπλησαν τὸν Ὀλυμπον ὄχλου ταραχώδους,
 καὶ προτείνει διαψήφισιν, τ. ἔ. ἐξέτασιν τῶν οὐρανοπολιτῶν καὶ παραδοχὴν
 μὲν τῶν δοκίμων, ἔξωσιν δὲ καὶ ἀποπομπὴν τῶν ἁδοκίμων.⁴ Μακρὸν καὶ
 ἑκτὸς τοῦ προκειμένου θὰ ἦτο, εἰ ἀνερέρομεν τὸν κατὰ λόγον τῶν θεῶν. Πα-
 ραπέμποντες περὶ τούτου εἰς τὴν ἀξίαν λόγου πραγματεύειν τοῦ καθηγητοῦ
 κ. Ε. Καστόρχη περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωρίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων
 σημειοῦμεν πρῶτον ὅτι κατὰ τὸν Montesquieu οἱ Ῥωμαῖοι, δὲν ἐπέτρεπον

πλῆθος θεῶν καὶ ναῶν, ὅσον ἐν Ἀθήναις (Περικλ. Ἀναχάρσ. τόμ. δ' κεφ. κα' § 10 πρὸς
 καὶ Εὐθ. Καστόρχη «περὶ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ καθ' Ἑλλήνας» ἐν Ἀθηναίῳ (τόμ. Α' σ. 141
 σημ. 4). Κατὰ Πausανίαν ἐν Φαλήρῳ ὁπῆρχον «βωμοὶ θεῶν ὀνομαζομένων ἀγνώστων»
 (Α, 14. Πρὸς. καὶ ὅσα λέγει περὶ τῆς εὐσεβείας τῶν Ἀθηναίων. αὐτ. 17 καὶ 24).

1 Στρατ. Γεωγρ. 10, σ. 471

2 Ἐν ἐπιστ. 10, 61.

3 Ῥωμ. ἀρχ. 2, 19.

4 Λουκ. ἐν θεῶν ἐκκλησίᾳ.

τοῖς ξένοις νὰ ἰδρύωσι τοὺς ἑαυτοὺς θεοὺς ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ παρελάμβανον αὐτοὶ αὐτοὺς ὡς κατακτητῆται καὶ μετεφύτευον ἐν θριαμβῷ. Τοῖς ξένοις θεοῖς ἐδίδοσαν τὰ ὀνόματα τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν, οἵτινες εἶχον πλείονα σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρὸς ἐκείνους. Ὅτε δὲ οἱ ἱερεῖς τῶν ἄλλων ἔθνων ἠθέλησαν νὰ λατρεύωνται οἱ θεοὶ αὐτῶν ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τὰ ἴδια αὐτῶν ὀνόματα, οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ὑπέμειναν τοῦτο. Τοῦτο δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν Montesquieu ὑπῆρξεν ἐν τῶν μεγάλων ἐμποδίων εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ.¹ Δεύτερον ὅτι πρὸς τοῖς θεοῖς ἐλάμβανον καὶ τὰ ἥθη τῶν κατακτωμένων λαῶν, ὅπερ τὰ μέγιστα συνετέλεσεν εἰς τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν.

Οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ᾔσχεον τὸν ἀριθμὸν τῶν θεῶν μόνον διὰ τῆς προσθήκης ἢ παραδοχῆς ξένων, ἀλλὰ προσετίθεσαν εἰς τὸ θεολόγιον αὐτῶν καὶ ἀνθρώπους διὰ τῆς ἀποθεώσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἐξωλεστώτων καὶ καταράτων αὐτοκρατόρων. Πρῶτος ὁ Αὐγούστος ἔδωκε τὸ παράδειγμα. Μὴ ἀνεχόμενος νὰ λέγηται Κύριος, ἐδέχετο καλούμενος Θεός.² Ἡ κολακεία ἦτο τοσαύτη, ὥστε βασιλεῖς ἤγειρον τῷ Αὐγούστῳ βωμούς! Ἐν Ἀθήναις ὁ ναός, ὃν ἤγειρον τῷ Ὀλυμπίῳ Διὶ, ἀφιερώθη τῷ πνεύματι τῷ Αὐγούστῳ! Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου ἡ εἰδωλολατρεία αὕτη κατέστη ἔτι μείζων. Ὁ Τιβέριος συνέστησε καὶ τάγμα ἱερέων ὀνομασθέντων ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου Αὐγουσταλίων³ καὶ προσέφερε θυσίας καὶ σφάγια εἰς τὴν θεότητα τοῦ Αὐγούστου. Ὁ Δομιτιανὸς ὑπαγορεύων ποτὲ ἐπιστολὴν ᾗδ' ἔατο ὁ Κύριος καὶ ὁ Θεός ἡμῶν οὕτως ἐπιτάσσει.⁴ Ὁ Καλιγόλας ζῶν ἀπεθεώθη καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῷ τιμαὶ θεῶν καὶ θύμματα ἀνθρώπων προσκινέχθησαν! Ῥωμαῖός τις ἀφοσιωθείς ὑπὲρ τῆς υἱείας τοῦ Καλιγόλα καὶ διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως ἀγόμενος ἐρρίφθη ἀπὸ τῆς Ταρπηίας πέτρας! Ὁ Ἡλιογάβαλος διέτρεχε τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ λεόντων ἢ τίγρεων καὶ προσεκυνεῖτο ἐναλλάξ ὡς Βάκχος ἢ ὡς ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. Ὁ Κερκελλας, ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν φρίκην ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἔθηκεν αὐτὸν εἰς τοὺς Θεούς. Τοῦτον δὲ φονεύσας ὁ Μικρῖνος ἀπεθέωσεν, ἵν' ἀποφύγῃ τὴν δυσμένειαν τῶν στρατιω-

¹ Grandeur et décadence des Romains cap. XIV.

² Τὴν προσωνομίαν Καίσαρ ὁ Θεός ἢ καὶ ἀντίπαλον ὁ Θεός Καίσαρ ἀναφέρει πολλαχοῦ ὁ Στράβων ἐν ταῖς Γεωγραφικοῖς αὐτοῦ. «Πολὺν δὲ χρόνον ἐρήμῃ μένουσαν ἡ Κόρινθος ἀνεληφθῆ πάλιν ὑπὸ Καίσαρος τοῦ Θεοῦ» (II, 381). «Ἐφ' ὃν (Βυρρεβίστας) ἤδη παρεσκευάσατο Καίσαρ ὁ Θεός (Z, 298): «οὕτω δὲ καὶ ὁ Θεός Καίσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν» (Δ', 177). «Ἐνταῦθα δὲ καὶ τὸ ναυπήγιον συνεστήσατο Καίσαρ ὁ Θεός πλέων εἰς τὴν Βρεταννικὴν» (Δ', 193). «Ἐν (Ἰτίῳ) ἐχρήσατο ναυστάθμῳ Καίσαρ ὁ Θεός διαίρων εἰς τὴν νῆσον» (Δ', 199).

³ Ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων (i6, 21) μνημονεύεται ὅτι ὁ Ἡρώδης ἐσθῆτα βασιλικὴν ἐνδύς καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος ἐδημηγόρει πρὸς τοὺς συναθροέντας πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ λαὸς ἐπεφώνει Θεοῦ φωνὴ καὶ αὐτὸ ἀνθρώπου! Ἀλλὰ παραχρῆμα ἄγγελος Κυρίου ἐπάταξεν αὐτόν καὶ γινόμενος σιωληρόφωνος ἐξέφυγεν.

⁴ Tacit. Annai. A', 15.

⁵ Dominus et Deus nosler sic jubat. (Suet. in vita Domit. c. 13 πρὸς λ. καὶ Montesquieu Grandeur et décadence des Romains cap. XVI.

τῶν, ὁκοδόμησε δὲ ναὸν καὶ διώρισεν ἱερεῖς εἰς τιμὴν αὐτοῦ. Ὁ Ἀδριανὸς ἀπεθέωσε τὸν παῖδα Ἀντίνοον, οὗ ἦρχ. ¹ Δὲν εἶνε βεβαίως τοῦ παρόντος νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα πῶς ἐγένετο ἡ ἀποθέωσις. Οἱ Ῥωμαῖοι ὁμῶς παρέλαβον καὶ τὴν ἀποθέωσιν παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδίᾳ οἱ Ἀθηναῖοι ἐφάνησαν ἀνδρῶν ἀπάντων κολακίστατοι καὶ χαμερπέστατοι. Ὅτε Δημάδης ὁ ῥήτωρ ἐπρότεινε τοῖς Ἀθηναίοις νὰ ψηφίσωνται τὸν Ἀλέξανδρον θεὸν καὶ ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις νὰ καταλέξωσιν αὐτὸν, ὁ δὲ ἄλλος «Μὴ ἐνεγκὼν τῆς ὑπερβείας τὸ ὑπερέαλλον ἐτιμήσαντο τῷ Δημάδῃ ἑκατὸν ταλάντων, ὅτι ἠθνητὸν ὄντα τὸν Ἀλέξανδρον ἐνέγραψε τοῖς Ὀλυμπίοις»². Ἀλλὰ δὲν ἦσαν καὶ ἔπειτα τοιοῦτοι τὸ φρόνημα οἱ ἀπόγονοι τῶν Μαραθονομάχων καὶ Σαλαμινομάχων, «οἱ τὸν προσκυνήσαντα τῶν Περσῶν βασιλέα ἀποκτείναντες, οἱ ἡτᾶς ἀναρίθμους μυριάδας τῶν βαρβάρων φονεύσαντες».³ Ὁ Πλούταρχος μετὰ σφροδρᾶς, ἀλλὰ δικαίως ἀγανακτήσεως περιγράφει τὴν αἰσχίστην καὶ βδελυρωτάτην τῶν Ἀθηναίων κολακείαν πρὸς τὸν Ἀντίγονον καὶ τὸν υἱὸν τούτου τὸν Δημήτριον. Οἱ τότε δημοκρατικοὶ Ἀθηναῖοι, οἱ τοσοῦτον μισοῦντες καὶ βδελυττόμενοι τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως «Πρῶτοι ἀνθρώπων ἀπάντων τὸν Δημήτριον καὶ τὸν Ἀντίγονον βασιλεῖς ἀνηγόρευσαν . . . μόνοι δὲ σωτήρας ἀνέγραψαν θεοὺς καὶ τὸν ἐπώνυμον καὶ πάτριον ἄρχοντα καταπαύσαντες ἱερεῖς σωτήρων ἐχειροτόνουν καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν, καὶ τοῦτον ἐπὶ τῶν ψηφισμάτων καὶ τῶν συμβολαίων προέγραφον. Ἐννοφαίνεσθαι δὲ τῷ πέπλῳ μετὰ τῶν θεῶν αὐτοὺς ἐψηφίσαντο» καὶ τὸν τόπον ὅπου πρῶτον ἀπέβη τοῦ ἄρματος, καθιερώσαντες καὶ βωμὸν ἐπιθέντες Δημητρίου καταιβάτου προσηγόρευσαν, ταῖς δὲ φυλαῖς δύο προσέθεσαν Δημητριάδα καὶ Ἀντιγονίδα, καὶ τὴν βουλήν τῶν πεντακοσίων πρότερον ἑξακοσίων ἐποίησαν, ὅτε δὴ φυλῆς ἑκάστης πεντήκοντα βουλευτὰς παρεχομένης».⁴ Ἀλλὰ δὲν ἠρκέσθησαν εἰς ταῦτα οἱ τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων ἀπόγονοι. Κατὰ ψήφισμα, ὅπερ ἔγραψεν ὁ τῶν σοφῶν καὶ περιττῶν ἀρεσκευμάτων καινουργὸς Στρατοκλῆς⁵ οἱ πρὸς τὸν Ἀντίγονον ἢ Δημήτριον πεμπόμενοι πρεσβευταὶ ἔπρεπε νὰ λέγωνται θεωροὶ, καθὼς θεωροὶ ἐλέγοντο οἱ ἀνέγοντες τὰς πα-

¹ Περὶ τούτου ὁ Πausanias ἐν Ἀρχαϊκοῖς λέγει· «Οὗτος (ὁ Ἀντίνοος) ἐσπουδάσθη περὶ τοῦτον δὴ τι ὑπὸ βασιλείᾳ Ἀδριανου. Ἐγὼ δὲ μετ' ἀνθρώπων μὲν αὐτὸν ὄντα οὐκ εἶδον, ἐν δὲ ἀγάλμασιν εἶδον καὶ ἐν γραφαῖς. Ἐχει μὲν δὴ γέρα καὶ ἐτέρωθε καὶ ἐπὶ τῷ Νείλῳ πόλιν Αἰγυπτίων ἐστὶν ἐπώνυμος Ἀντίνου. Τιμαὶ δὲ καὶ ἐν Μαντινείᾳ κατὰ τοιόνδε ἐσχηκεν . . .» (Π', 9, 7). Τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ἀντίνου ἀναφέρουσι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κακίζοντες ἐπὶ τούτῳ τοὺς ἐθνικοὺς. Οὕτως ὁ ἱερός Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς ἐν Ἀπολογ. Α', 21 λέγει· «οὐκ ἄτοπον δὲ ἐπιμνησθῆναι ἐν τούτοις ἡγούμεθα καὶ Ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου, ὃν καὶ ἅπαντες ὡς θεὸν σέβειν ὥρμητο, ἐπιστάμενοι τίς τε ἦν καὶ πόθεν ὑπῆρχεν» (πρὸβλ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξ. ἐν Προτρεπτ. κεφ. 4. Ἀθανασ. κατὰ ἐθνικῶν. Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστορ. Δ', 8, καὶ ἄλλους).

² Αἰλ. ποικ. ἱστορ. ε', 12.

³ Ἀθην. ε', 64.

⁴ Πλουτάρχ. Δημητρ. κεφ. 10.

⁵ Αἱ φράσεις ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου ἀπὸ τοῦ κεφ. 11.

πρίους θυσίας εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ τὰ Ὀλύμπια ἐν ταῖς ἐορταῖς.¹ Ἄλλος δέ τις βδελυρώτερος τοῦ Στρατοκλέους καὶ ὑπερβαλλόμενος ἐκείνον ἀνελθὼν θέρια, «Γράφει δέχεσθαι Δημήτριον, ὅσῳκις ἂν ἀφίκηται, τοῖς Δήμητρος καὶ Διονύσου ἑνισμοῖς, τῷ δὲ ὑπερβαλλομένῳ λαμπρότητι καὶ πολυτελείᾳ τὴν ὑποδοχὴν ἀργύρια εἰς ἀνάθημα δημοσίᾳ δίδοσθαι». ² Τέλος δὲ ἐν αὐτῶν μηνῶν μετωνόμωσαν Δημητριῶνα καὶ τῶν ἡμερῶν τὴν ἑνὴν καὶ νέαν Δημητριάδα προσηγόρευσεν καὶ τῶν ἐορτῶν τὰ Διονύσια, Δημήτρια ἐκάλεσαν! ³ Ἀλλὰ τὸ ὑπέρμετρον καὶ παρόδοξον τῶν τιμῶν ἦτο τὸ ἐξ ἧς Δημοκλείδης ὁ Σφήττιος ἔγραψε ψήφισμα, δι' οὗ ὁ Δημήτριος ἐλάμβανε τὴν θέσιν τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος! Ὁ Πλούταρχος ἀναγράφει αὐταῖς λέξεσι τὸ ψήφισμα, ἵνα δείξῃ τὴν χαμέρπειν τῶν Ἀθηναίων. «Ἀγαθὴ τύχη δεδόχθαι τῷ δήμῳ χειροτονῆσαι τὸν δῆμον ἐν ἄνδρᾳ ἐξ Ἀθηναίων, ὅστις ἀφικόμενος πρὸς τὸν σωτῆρα καλλιεργησάμενος ἐπερωτήσῃ (Δημήτριον) τὸν σωτήρα, πῶς (ἂν) νεύσειέσθαι καὶ κάλλιστα καὶ τὴν ταχίστην ὁ δῆμος τὴν ἀποκατάστασιν ποιήσαιο τῶν ἀναθημάτων· ὅ,τι δ' ἂν χρήτῃ, ταῦτα πράττειν τὸν δῆμον». ⁴

Μετὰ ταῦτα ἐπειδὴ ὁ Δημήτριος ἐξήλασε τὸν Κόσσανδρον πολιορκοῦντα τὸ ἄστυ καὶ ἄλλα πολλὰ ὑπὲρ Ἀθηναίων ἐποίησεν, οἱ Ἀθηναῖοι «καὶ παρ' ἐκκεχυμένοι πρότερον εἰς αὐτὸν καὶ κατακεχρημένοι πάσαν φιλοτιμίαν, ἐξέβρον θυμῶς καὶ τότε πρόσφατοι καὶ καινοὶ ταῖς κολακείαις φανήναι». ⁵ Τίνες δὲ ἦσαν αἱ καινὰὶ κολακεῖαι; Αἱ καινὰὶ κολακεῖαι ἦσαν αἱ ἐξ ἧς ὁ ὀπισθάδομος τοῦ Παρθενῶνος ὤρισθη κατοικία τῷ φαυλοτάτῳ ἀνδρὶ τῶν τότε ἀπάντων καὶ δὲν ἠσχύοντο οἱ ἀπόγονοι τῶν Μακρathonομάχων λέγοντες ὅτι ἡ Ἀθῆνα ὑπεδέχετο καὶ ἐξένιζεν αὐτὸν τοῦ πάνυ κόσμιον ξένον οὐδ' ὥς παρθένῳ πρῶτως ἐπισταθμεύοντα. ⁶ Δὲν εἶνε βεβόκως κόσμιον νῦν μνημονεύσωμεν τῶν ἀτόπων καὶ παρὰδόξων πράξεων τοῦ Δημητρίου, ἐξ ὧν κατήχησε τὸν ναὸν τῆς Παρθένου. Ὁ Πλούταρχος μὴ θέλων νῦν ἐκθέσθαι τὴν πόλιν ἀποσιωπᾷ πολλὰ καὶ αἰσχροῦ τοῦ Δημητρίου. «Τὰ μὲν οὖν ἄλλα σαφῶς ἀπαγγέλλειν οὐ πρέπει διὰ τὴν πόλιν». ⁷ Πῶς δὲ προσηνέχθησαν οἱ Μακρathonομάχοι πρὸς τὸν

¹ Πλουτ. Δημητρ. αὐτόθ.

² Πλουτάρχ. Δημητρ. κεφ. 12.

³ Αὐτόθ.

⁴ Αὐτοῦ. κεφ. 13.

⁵ Πλουτάρχ. Δημητρ. κεφ. 23.

⁶ Αὐτοῦ. κεφ. 24. Τῷ Πλουτάρχῳ συμφωνεῖ καὶ ὁ παρ' Ἀθηναίῳ Δημοχάρης λέγων τὰ αὐτὰ παρ' τῆς κολακείας τῶν Ἀθηναίων. Τασαύτη δὲ ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων κολακεία, ὥστε λέγεται ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος ἀηδῶς ἔσχε· «Ἐλύπει μὲν καὶ τούτων ἕνα τὸν Δημήτριον, ὡς ἔοικεν, οὐ μὲν ἄλλα καὶ ἄλλα γε αἰσχροῦ καὶ ταπεινά. Λεαίνης μὲν καὶ Λαμίας ἡ Ἀφροδίτης ἱερὰ, καὶ Βουρίχου καὶ Ἀδειμάντου καὶ Ὀξυθέμιδος τῶν κολάκων αὐτοῦ καὶ βωμοὶ καὶ ἡρώα καὶ σπονδαί. Τούτῳ ἐκάστη καὶ παιᾶνες ἤδοντο, ὥστε καὶ αὐτὸν τὸν Δημήτριον βαυμάζειν ἐπὶ ταῖς γινόμεναις καὶ λέγειν ὅτι οὐδεὶς ἐπ' αὐτοῦ Ἀθηναίων γέγονε μέγας καὶ ἄδρὸς τὴν ψυχὴν. . . . Ἐπανελθόντα δὲ τὸν Δημήτριον ἀπὸ τῆς Λευκάδος καὶ Κερκύρας εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχοντο οὐ μόνον θυμῶντες καὶ κατεφανοῦντες καὶ οἰνοχοοῦντες, ἀλλὰ καὶ προσόδια καὶ χοροὶ καὶ ἰθύφαλ-

Πομπήιον, μανθάνομεν παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πλουτάρχου, ὅς διέσωσεν ἡμῖν δύο μονόστιχα ὧν τὸ μὲν ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς πόλεως·

ἐφ' ὅσον ὧν ἄνθρωπος οἶδας, ἐπὶ τοσοῦτον εἰ θεός.

τὸ δὲ ἐκτὸς

προσεδοκῶμεν, προσκυνοῦμεν, εἶδομεν, προπέμπομεν ¹.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι, χεῖρονες δὲ ἀνεδείχθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν Ῥωμαῖοι καὶ ὑπέρτεροι κατὰ τὰς τιμὰς πρὸς τοὺς ἐξωλεστάτους καὶ καταράτους Αὐτοκράτορας αὐτῶν. Ἀλλὰ πρᾶγμα περὶδοξόν καὶ παράλογον, ἐνῷ ἀπεθέουν τοὺς αὐτοκράτορας καὶ ζῶντας ὡς θεοὺς ἐτίμων, περιεφρόνουν καὶ κατεγέλων τῶν θεῶν καὶ τῶν τιμώντων καὶ σεβομένων αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς περιφρόνησιν παρέλαβον παρὰ τῶν διδασκάλων αὐτῶν, τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν πότε ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις ἤρξατο χαλαρομένη καὶ ἀντικληθιστάμενη ὑπὸ τῆς ἀπιστίας. Ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡ ἀθεΐα κατέστη γενικωτέρα καὶ οἱ θεοὶ καταβιβάζομενοι εἰς τὰ θέατρα ἐκωμωδοῦντο καὶ ἐνεπαίζοντο. Οἱ φιλόσοφοι συνετέλεσαν πρῶτοι εἰς τὸ διςκαλεῦσαι τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Ζητοῦντες νὰ ἐρμηνεύωσι τοὺς περὶ θεῶν μύθους ἤρνοῦντο τὴν ὑπαρξίν τῶν θεῶν καὶ παρέσυραν εἰς τὴν ἀθεΐαν τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. Ἡ ἀθεΐα καθίστατο γενικωτέρα καὶ ἐπενέμετο πάντας ὡς εἶπεῖν.

Ἐν Ῥώμῃ πρῶτος ὁ Ἐννίος μετήνεγκεν εἰς τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν τὸ σύγγραμμα Εὐημέρου, ὅστις σκοπὸν προέθετο ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ νὰ ποδείξῃ ὅτι οἱ θεοὶ ἦσαν ἄνθρωποι ἀποθεωθέντες². Οἱ σίχοι τοῦ Ἐννίου ἀνεγιγνώσκοντο ἐν Ῥώμῃ μετ' εὐφημιῶν (*magno applausu*) καὶ τοῦ λαοῦ συναποδεχομένου τὰς περὶ θεῶν θεωρίας τοῦ Ἐννίου (*populo assentiente*)³. Ὁ φίλος τοῦ Σκηπίωνος ποιητῆς Λουκίλιος κατεγέλα τῶν θεῶν καὶ τῶν προσκυνοῦντων τὰ εἰδῶλα, νομιζόντων ὅτι τὰ ἐκ χαλκοῦ ἀγάλματα εἶχον ζωὴν⁴. Οἱ τοῦ Λουκιανοῦ Θεῶν διάλογοι περὶ τῶν ἐμφανῶς εἰς πύσιν ἀπέδειξαν περιέστη ἡ ἀνθρωπότης. Οἱ θεοὶ κατεγελῶντο ἐν κωμωδίαις παχυλαῖς⁵. Τὰς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ συμβαινούσας τῶν θεῶν σκηνὰς μετήνεγκον ἐν τῇ σκηνῇ καὶ τοὺς θεοὺς πα-

«λοι μετ' ὀρχήσεως καὶ ᾠδῆς ἀπῆντων αὐτῶ καὶ ἐφιστάμενοι κατὰ τὰς ὁδοὺς
«ἢ δὸν ὀρχοῦμενοι καὶ ἐπάδοντες ὡς μόνος εἴη θεὸς ἀληθινός, οἱ δὲ ἄλλοι
«καθεύδουσιν ἢ ἀποδημοῦσιν ἢ οὐκ εἰσὶ, γεγονὸς δ' εἴη ἐκ Ποσειδῶνος καὶ Ἀφροδίτης, τῷ
«ὅδε κάλλει διάφορος καὶ τῇ πρὸς πάντας φιλανθρωπίᾳ κοινός. Δεόμενοι δὲ αὐτοῦ ἱκέτευσον καὶ
«προσηύχοντο». (Ἀθην. βιβ. ζ. κεφ. 62 καὶ ἐξῆς).

¹ Πλουτάρχ. Πομπ. κεφ. 27.

² Περὶ Εὐημέρου καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πολλὰ καὶ καλὰ ἔγραψεν ὁ μακαρίτης Ἀσώπιος ἐν τῷ περὶ Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων πονήματι αὐτοῦ.

³ Qui (Ennius) magno plausu loquitur adsentiente populo (Κικερ. de divinatl. Lib. II cap. 50, 104.

⁴ Fragm. παρὰ Πέρση καὶ Ἰουδ.

⁵ Tertul. apol. c. 15.

ρίστασαν μέμοι ἐν τοῖς θεάτροις. Εἰς ταῦτα φαίνεται ἀποβλέπων Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει· «Οἷμοι τῆς ἀθεότητος! σκηνὴν πεποιθήκατε τὸν οὐρανὸν καὶ τὸ θεῖον ὑμῖν δρᾶμα γεγένηται καὶ τὸ ἅγιον προσωπεῖοις δαιμονίων κεκωμωδήκατε, τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν δεισιδαιμονίᾳ σκτυρίσαντες ¹». Καὶ αὐτὸς ὁ Αὐγούστους καίπερ παριστάμενος κατὰ τὸ φαινόμενον φύλαξ τῆς ὀρθοσχεΐας ἐκωμῶδει τὰς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ σκηνάς ἐν τοῖς μετὰ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ ὀργίοις ².

Τὸ πιστεύειν εἰς τὸν ἀγενῆ τῶν θεῶν συρφετὸν (*ignobilis deorum turba* ³, ἐθεωρεῖτο ἴδιον τῶν μωρῶν καὶ ἀνοήτων. Οἱ μῦθοι οὐδένα σεβασμὸν ἐνέπνεον οὐδὲ εἰς τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας ⁴. Ὁ Καῖσαρ ἀπὸ τοῦ βήματος ἐκήρυξεν ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τῆς ψυχῆς τὴν ἀθανασίαν ⁵. Τὸ αὐτὸ ἐκήρυξε καὶ ὁ Κικέρων θεωρῶν μῦθον καὶ ἀνοησίαν τὴν πίστιν καὶ τὰς βασάνους τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ φέρων τὴν περὶ τούτου γνώμην τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Σενέκας ἐν τῷ πρὸς Μαρτίαν Παραμυθητικῷ λέγει ὅτι «οἱ ἀποθανόντες δὲν αἰσθάνονται πόνον καὶ ὅτι ὁ τρόμος τοῦ ἔδου εἶναι μῦθος».

Post mortem nihil, ipsaque mors nihil

«Μετὰ τὸν θάνατον οὐδὲν, καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος οὐδὲν!» ἔγραψεν ἐν τινι τῶν κωμωδιῶν του ὁ Σενέκας. Ὁ αἰὼν τοῦ Αὐγούστου ἐθεωρεῖτο ὡς αἰὼν ἀπιστίας καὶ τῶν φιλοσόφων γνώρισμα ἦτο ἡ ἀθεΐα καὶ ἀπιστία. «Οἱ φιλοσοφοῦντες, λέγει ὁ Κικέρων, δὲν πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν Θεῶν ⁶». Τοιοῦτον αἰῶνα ἀνεनέωσαν κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταστηρίδα οἱ ἐγκυκλοπαιδισταὶ Ἑλδῆτιος, Ὀλβιαχ, Διδερῶτος καὶ ἄλλοι, καθ' ἣν ἡ λέξις φιλόσοφος πρὸς Γάλλοις κατέστη ἰσοδύναμος πρὸς τὸν ἀσεβῆ καὶ ἄθεον.

Καίτοι τὰ ἀνωτέρω δεικνύουσι, νομίζομεν, σαφέστατα τὴν μεγάλην τῶν ῥωμαίων καὶ τοῦ τότε κόσμου ἀπιστίαν καὶ ἀσέβειαν, δὲν θεωροῦμεν ἀπὸ σκοποῦ παρητιθέμενοι ἐνθάδε τὸ ἐξῆς θυμυλάσιον ᾄσμα τῆς Μούσης τοῦ Ζαλοκώστου, ἐν ᾧ ἐξοικονίζεται ἀκριδέστατα ἡ Ἐπικούρειος θεωρία.

Ἄφριτε τὸν ἄδην πλέον
εἶνε μῦθος ἱερέων
τοὺς γνωρίζομεν καλά·
Μὲ τὰς τρεῖς τῶν Ἑρινύας
καὶ τὰς Μοῖρας ἐκ καρδίας
πᾶς τις φρόνιμος γελᾷ.

¹ Κλήμ. Στρασμ.

² Suet. in vita Octav. c. 70.

³ Παρ' Αὐγούστου. de civit. dei VI, c. 10.

⁴ Esso aliquos manes et subalterna regna nec pueri credunt
ἀλλὰ προστίθησιν ὁ Ἰουβενάκιος

sed tu vera puta. (Satyr. VI. 149 καὶ ἐξ.)

⁵ Sallust. de bell. Catil. c. 51.

⁶ Eos qui philosophiae dant operam non arbitrari Deos esse (Cicero. de Divinat. A. cap. 24).

Ὁ πατὴρ θεῶν Κρονίων
δυστυχῇ θά' ἔζη βίον
εἰς τὸν Ὀλυμπον αὐτὸν
λογοφέρων μὲ τὴν Ἥραν,
αἰωνίως εἰς τὴν μοῖραν
ἐπιβλέπων τῶν θνητῶν.

Τὸν Ἐπίκουρον δοξάζω
καὶ τοὺς ἱερεῖς χλευάζω
καὶ τοὺς μύθους ἀπωθῶ.
Μ' ἔμαθον τὰ δόγματά του
νὰ μὴ, πέραν τοῦ θανάτου,
Ἄδου σκότῃ φοβηθῶ.

Ἄν ὑπῆρχε Ζεὺς καὶ Ἥρα
δὲν θά' ἔτεινον τὴν χεῖρα
πρὸς τὸν ἄνθρωπον ποτέ.
Τοὺς θεοὺς μὴ ἐνοχλῶμεν,
προσχαρεῖς πρέπει νὰ ζῶμεν
Ἐπικούρου μαθηταί.

Ὁ Θεὸς δὲν ταπεινοῦται
κοινωνῶν μὲ κόσμον, οὔτε
ὑπολογισμὸν κρατεῖ
πόσας νέας κυνηγοῦμεν,
πόσας κύλικας κενοῦμεν
ἐδῶ κάτω οἱ θνητοί.

Κύλικα κρατεῖτε, φίλοι,
καὶ τ' ἄβρὰ ποθεῖτε χεῖλη,
καὶ τὴν λύραν τὴν καλήν.
Οὐ φροντὶς ἐπουρανίων
οὐ μιγνύεται τὸ θεῖον,
εἰς τοῦ κόσμου τὴν ἰλύν. 1

Εὐκόλως κατανοοῦνται τῆς ἀθεΐας τ' ἀποτελέσματα. Ὅταν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ πλήθους ἡ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν πίστις, ὅταν διασαλευθῶσι τῆς κοινωνίας τὰ θεμέλια διὰ τῆς ἀπιστίας, αἱ δὲ μετὰ θάνατον ἀμοιβαὶ καὶ ποιναὶ θεωρηθῶσιν ὡς μωρία καὶ ἀπύκτη κενή, τότε ποῖα κοινωνία δύναται νὰ σταθῇ; Ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος ἐλέγχων καὶ αἰτιώμενος τοὺς συγχρόνους αὐτῷ

1 Ἀπαντᾷ Ζαλοκώστα σ. 239. ἐκδ. α'. Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι σημειοῦμεν ὅ,τι ὁ κ. Δαμαλᾶς ἐπικρίνων τὸ σύγγραμμα ἡμῶν, ὅπερ ἐπέμψαμεν εἰς τὸν θεολογικὸν διαγωνισμόν τῶν ἀδελφῶν Νεγρεπόντη ἔγραψεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀποστέλλον ποίημα. «Διὰ τί, ἐρωτᾷ, ἐκ τοῦ ἔσχατος τοῦ Ζαλοκώστα καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν συγχρόνων πηγῶν εἰκονίζεται ἡ ἀθεΐα τῶν κῆθνικῶν;» Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην τοῦ κ. Δαμαλᾶ οὐδὲν ἔχομεν ν' ἀντιτάξωμεν. Ὁ ἀναγνώστης, ἀποστέλων εἰς ὅσα παρεθέμεθα περὶ ἀθεΐας ἐκ πηγῶν ἀρχαίων, κρινάτω ἂν ἡ ἀπόφανσις τοῦ κ. Δαμαλᾶ εἶνε ὀρθή.

Ἑλλήνας πειρωμένους ν' ἀραιρέσωσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ μελ-
 λούσης κολάσεως πεποιθήσεις, ἀποφαίνεται ὅτι ἐνεκα τοιούτων διδασκαλιῶν
 διεχύθη παρ' αὐτοῖς μεγίστη διαφθορά. «Διόπερ οἱ θεοὶ δοκοῦσί μοι, λέγει,
 ἡτὰς περὶ θεῶν ἐννοίας καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν ἄδου δικλήψεις οὐκ εἰκῇ καὶ ὥς
 ἔτυχεν εἰς τὰ πλήθη παρεισαγαγεῖν. Πολὺ δὲ μᾶλλον οἱ νῦν εἰκῇ καὶ ὁλό-
 γως ἐκδόλλειν αὐτὰ. Ταιγαροῦν χωρὶς τῶν ἄλλων οἱ τὰ κοινὰ χειρίζοντες
 παρὰ μὲν τοῖς Ἑλλησιν, ἐλὼν τάλαντον μόνον πιστευθῶσιν, ἀντιγραφεῖς
 ἔχοντες δέκα καὶ σφραγίδας τοσαύτας καὶ μάρτυρας διπλάσιους, οὐ δύναν-
 ται τηρεῖν τὴν πίστιν. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις κατὰ τε τὰς ἀρχὰς καὶ πρεσβείας
 ἡπολύ τι πλήθος χρημάτων χειρίζοντες δι' αὐτῆς τῆς κατὰ τὸν ὅρκον πίστεως
 ἡτηροῦσι τὸ καθήκον. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις σπάνιόν ἐστίν εὐρεῖν ἀπεχό-
 μενον ἄνδρα τῶν δημοσίων καὶ καθαρύοντα περὶ ταῦτα· παρὰ δὲ τοῖς Ῥω-
 μαίοις σπάνιόν ἐστι τὸ λαβεῖν τινὰ πεφωρμένον ἐπὶ τοιαύτῃ πράξει ¹. »
 Ἀλλ' ὅτε ἔγραψε ταῦτα ὁ Πολύβιος ἐσώζοντο αἱ προγονικαὶ τῶν Ῥωμαίων
 ἀρεταί, διότι ἐσώζετο καὶ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις. Ἀλλὰ πόσον ὕστερον με-
 τέβαλον, ὅτε μετέβαλον καὶ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς πίστιν! Ὁ Κικέρων προτιμᾷ
 τὴν πίστιν τῶν πειρατῶν τῆς τῶν γερουσιωστῶν ². Πόσον δὲ ἦσαν εὐορκοὶ οἱ
 Ῥωμαῖοι μετὰ ταῦτα ἀναφέρει καὶ ὁ Montesquieu ³.

Κ. ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ

ΟΝΟΜΑΤΑ ΘΕΣΕΩΝ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

ΜΕΤΑ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ, ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ

Ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀνόματα ἐκ τῆς ἐπαρχίας
 Πάλης, ὅπερ μοὶ ἦτο μᾶλλον κατορθωτὸν, προσεπλάθηναι δὲ νὰ εὕρω κατὰ
 τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον λέξεις Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὧν ὅντως ἀπειρία ὑπάρ-
 χει ἐν τῇ νήσῳ καὶ μάλιστα κατὰ τὰ ὄρεινά μέρη, προσδὲ λέξεις δηλωτικὰς
 καὶ χαρακτηριστικὰς τῶν θέσεων. Συμπλήρωσις τῆς ἀτελοῦς ταύτης συλ-
 λογῆς γενήσεται ἐν τοῖς Κεφαλληνιακοῖς ἅτινα μετὰ τὸ πέρας τῶν σπου-
 δῶν μου σὺν Θεῷ ἐκδώσω.

¹ Πολυβ. γ', 56. πρὸλ. καὶ Montesquieu, Grandeur et décadence des Romains c. I.

² Piratarum melior fides quam senatus (De off. Lib. II, c. 22, 7).

³ Grandeur et décadence des Romains c. x. πρὸλ. καὶ ὅσα λέγει ὁ διάσημος Troplong
 περὶ τῆς ἐμπορείας τῶν δημοσίων πραγμάτων τῆς ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως τῶν δικαστικῶν ἀ-
 ποφάσεων κλ. ἐν σελ. 56 τῆς «πραγματείας περὶ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ
 Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου τῶν Ῥωμαίων» τῆς μεταφρ. τοῦ Β. Κ. Νικολοπούλου.
 Ὁ Πλούταρχος ἐν συγκρίσει τοῦ Ἀτμοσθένους καὶ Κικέρωνος (κεφ. 3) λέγει ὅτι ἐπειδὴ τὸ
 κλέπτειν ἔθεωρετο δεινόν, ἐπὶ τὸ ἀρπάζειν φανερώς ἐτρέποντο, ὃ δὲ πράττων τοῦτο μετρίως
 ἡγαπᾶτο!